

УДК 656.835.1:766+94(477)"1921/1923":[929.73]Порай-Кошиць В.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2022.152-153.2>

А. Іванець, канд. іст. наук
e-mail: crimeaua@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7167-8183

філіал "Інституту досліджень Голодомору" Національного музею Голодомору-геноциду, Київ, Україна

СПІВПРАЦЯ ХУДОЖНИКА ВОЛОДИМИРА ПОРАЙ-КОШИЦЯ ІЗ ЦК ДОПГОЛ/НАСЛІДГОЛ ПРИ ВУЦВК У СТВОРЕННІ БЛАГОДІЙНИХ МАРОК У 1922–1923 РОКАХ

Досліджено співпрацю художника та музейника із Харкова Бориса Порай-Кошиця (1886–1964) з органами влади УСРР під час масового штучного голоду 1921–1923 рр. у справі створення благодійних марок. Митець, попри "соціально чуже", тобто дворянське, походження та перебування у 1920 р. в тюрмі ЧК, брав участь у створенні для Центральної комісії допомоги голодуючим при ВУЦВК у 1922 р. серії перших в Україні поштових благодійних марок. Доведено, що він є автором поштової благодійної марки з портретом Т. Шевченка. Аналіз документів Центральної комісії з боротьби з наслідками голоду при ВУЦВК дозволяє припустити, що Б. Порай-Кошиць є також автором серії із чотирьох благодійних марок "Допомога дитині" ("Помощь ребенку"), випущених у Харкові у 1923 р. Їхні ескізи митець розробив в умовах створення гіперцентралізованої держави імперського типу РСФРР, що відбилося на задумі й оформленні творів.

Ключові слова: Порай-Кошиць, поштові благодійні марки УСРР "Допомога голодуючим", перші марки УСРР, благодійні марки "Допомога дитині" ("Помощь ребенку"), масовий штучний голод 1921–1923 рр., Центральної комісії з боротьби з наслідками голоду при ВУЦВК.

Постановка проблеми. Масовий штучний голод 1921–1923 рр. найбільше вразив 5 південних губерній УСРР – Донецьку, Запорізьку, Катеринославську, Миколаївську та Одеську, деякі частини Харківщини, Кременчучини та Полтавщини. Він мав безпрецедентний для нашої країни характер і був викликаний не лише посухою та наслідками семи років бойових дій і революцій, а насамперед політикою комуністичного режиму знищення товарно-грошових відносин, комуністичними експериментами в аграрній та інших сферах життя, експлуатацією матеріальних і людських ресурсів України з боку радянської ідеократичної імперії із центром у Москві.

Мільйони людей в Україні потребували допомоги. Протягом кількох місяців партійна і державна влада УСРР блокувала інформацію про масове голодування українців і одночасно вивозила продовольство з України до Росії та інших країн, сприяла переміщенню російських голодуючих до українських губерній, збирала для жертв голоду в Поволжі допомогу в Україні, зокрема й у її голодуючих регіонах. Лише на межі 1921–1922 рр. більшовицьке керівництво у Харкові змушено було визнати наявність голоду в південно-східних

українських землях та почати вживати заходів для протягнення страждаючих через відсутність продовольства українців. Ці зусилля не були достатніми, але полегшили участь частини голодуючих.

В межах цих заходів у 1922 р. було ухвалено рішення випустити серію поштових благодійних марок УСРР "Допомога голодуючим" чотирьох номіналів, які були вказані у карбованцях "10 + 10" (алегоричне зображення України, яка захищає підлітка-селянина від Царя-Голода), "20 + 20" (Т. Г. Шевченко), "90 + 30" ("Селянин, який роззброїв смерть"), "150 + 50" (алегорія України в образі молодої жінки у національному вбранні, що подає хліб голодним – жінці та дитині). Друга цифра номіналу – розмір благодійної допомоги. Карбованці, за постановою РНК РСФРР, були прирівняні до рублів у грошових знаках візирця 1922 р. [46, с. 12]. Серія із суттєвою затримкою (значною мірою через спротив владних структур РСФРР) з'явилася у продажу наприкінці червня 1923 р., імовірно, у дев'яти губернських містах – Бахмуті, Вінниці, Житомирі, Катеринославі, Києві, Одесі, Полтаві, Харкові, Чернігові. Вона була призначена для оплати як внутрішньої, так і закордонної кореспонденції.

Поштові благодійні марки УСРР "Допомога голодуючим" (1923)

Обіг цих знаків поштової оплати був обмежений не лише географічно (щодо можливості їх придбання), а й був короткочасним – за однією версією, їх продавали із 25 червня по 18 серпня 1923 р. [30, с. 63], за іншою – тільки до 15 липня [44, с. 19]. Через політику замовчування комуністичним режимом голоду в Україні у його

початковій фазі, протидію та затягування комуністичними функціонерами РСФРР із випуском серії марок УСРР "Допомога голодуючим" вони не змогли повноцінно виконати ані своєї поштової, ані благодійної функції. Їхні номінали відповідали десятим поштовим тарифам, запровадженим у листопаді 1922 р., а потрапили

© Іванець А., 2022

вони в обіг, коли були чинними уже шістнадцятий та сімнадцятий тарифи, які перевищували десятий у 20 і 30 разів, відповідно. Тому на поштових відправленнях поштові благодійні марки УСРР знайти складно. До того ж улітку 1923 р. голод реально затухав, а влада вже з 1922 р. намагалася робити вигляд, що його цілком подолано, тому офіційно змінила оголошених бенефіціарів допомоги з голодуючих на дітей.

Попри те, що практично користь ці знаки поштової оплати принесли відносно незначну, а інструментом боротьби з голодом де-факто так і не стали, все ж вони є цікавою пам'яткою історії та культури. Це пов'язано з кількома причинами. По-перше, вони виявилися першими і єдиними поштовими марками УСРР/УРСР, оскільки влада СРСР більше не дозволила випускати українські знаки оплати послуг пошти, які є одним із символів суверенітету держави. По-друге, ці марки стали першими поштовими благодійними марками, випущеними в Україні (поштові випуски раніше здійснили Українська держава і УНР), і зробили певний внесок у збирання грошей для потреб дітей, постраждалих від голоду та соціально-політичних катаклізмів. По-третє, серія поштових знаків УСРР вирізнялася від марок аналогічних серій у інших радянських державних утвореннях (РСФРР, АзСРР) високими мистецьким рівнем і технологічною якістю виконання.

Зображення на марках серії "Допомога голодуючим" поєднують стилі модерну, символізму з національними художніми традиціями, відбивають український колорит, разом із тим несуть символіку УСРР, яка у той період здебільшого служила прикриттям панування в Україні комуністичної ідеократичної імперії із центром у Москві та експлуатації нею українських ресурсів.

Якщо технічний бік появи марок був забезпечений їх друкуванням у Німецькій державній друкарні (рейхдрукарні) в Берліні, то своїми художніми перевагами серія завдячує художникам. У довідковій філателістичній та науковій літературі поки що називають лише двох із них (на нашу думку, це неповний перелік авторів марок) – Олексія Васильовича Маренкова (1886–1942) і Бориса Володимировича Порай-Кошиця (1886–1964). Перший митець, схоже, мав прийнятне для комуністичної диктатури походження та вже у 1919 р. був оформлювачем більшовицьких видань. А ось другий був дворянином і того самого року співпрацював із ворогами більшовиків. Про те, як Б. Порай-Кошиць став співавтором марок УСРР та про його життєпис взагалі інформації у науковій та популярній літературі небагато.

Аналіз джерел і літератури. Оскільки марки серії "Допомога голодуючим" були єдиними в УСРР, то вони часто згадувалися у філателістичній та науковій літературі, яка видавалася в Україні, СРСР, країнах Європи та Америки. Наприклад, інформація про них є у першому радянському каталозі марок України (під ред. Ф. Чучіна) [17, с. 95–97], у всіх сучасних каталогах українських знаків поштової оплати [14, 21, 30], згадуються вони у книжках [8, 25, 43] і статтях філателістів [23, 29, 44, 48, 49] та працях науковців [9, 13, 20, 33, 40]. Проте часто в оприлюднених матеріалах не вказуються художники-автори цих творів. Потребує більш ретельного наукового опрацювання життєпис Б. Порай-Кошиця загалом, оскільки тепер доступні переважно стислі матеріали довідкового характеру [10, 22, 36], зокрема й тому, що вже у 1920 р. чекісти називали його "відомим художником".

Загалом інформації про життя і діяльність Б. Порай-Кошиця у науковій літературі небагато, а наявні матеріали мають лакуни та неточності.

Не розв'язана в історіографії та філателістичних матеріалах і проблема авторства окремих марок серії "Допомога голодуючим". Іноді дослідники, як ми далі покажемо, помилково вважають творцем марки з Т. Шевченком О. Маренкова [41, с. 132], часом неточно її співавторами називають О. Маренкова і Б. Порай-Кошиця [28].

Автору не вдалося знайти згадки у науковій та ерінофілічній (ерінофілія – колекціонування та вивчення непоштових марок) літературі про авторство благодійної серії марок УСРР "Допомога дитині" ("Помощь ребенку") (1923). У каталозі вітчизняних непоштових знаків А. Недаєвдіна описані їх різновиди, але вказано як місто випуску Дніпропетровськ (Катеринослав) [31, с. 24]. Вивчення біографії Б. Порай-Кошиця та його відносин із ЦК щодо допомоги населенню з боротьби з наслідками голоду при ВУЦВК дозволяє висунути підкріплену документами гіпотезу про авторство цих марок.

Для аналізу життєпису Б. Порай-Кошиця нами була використана архівна кримінальна справа, за якою його засудили у 1920 р. і яка зберігається в архівному підрозділі Управління СБУ в Харківській області, і документи ЦК із допомоги голодуючим та ЦК із боротьби з наслідками голоду при ВУЦВК, які зберігаються у ЦДАВОВ України. Перше джерело [2] дозволило не лише реконструювати реальний перебіг відносин митця з каральними органами більшовицького режиму у 1920 р., а й з'ясувати деякі інші моменти його життєвого шляху. Архівні документи, які відображають діяльність ЦК із допомоги голодуючим та ЦК Наслідгол при ВУЦВК, висвітлюють співпрацю з митцем у справі створення благодійних марок у 1922–1923 рр. [3, 4].

Метою цієї статті є аналіз процесу співпраці художника Б. Порай-Кошиця із ЦК із допомоги голодуючим при ВУЦВК у справі випуску перших і єдиних поштових благодійних марок УСРР у 1922–1923 рр. та із ЦК Наслідгол при ВУЦВК, зокрема благодійної марки "Допомога дитині" у 1923 р., порівняння їхнього ідейно-художнього змісту, а також реконструкція життєпису митця з народження до 1923 р., коли були видрукувані марки УСРР, а також з'ясування обставин його арешту та звільнення у 1920 р.

Основний матеріал дослідження. Б. Порай-Кошиць (або, як написали його сестри у некролозі, фон Порай-Кошиць [32]) за два роки перед створенням ескізів марок УСРР потрапив до сумнозвісної тюрми ЧК¹ у Харкові. Іноді помилково у довідковій і популярній літературі відносять його перебування у чекістських катівнях до 1919 р. [22].

Б. Порай-Кошиць народився у дворянській родині на хуторі Порай-Абазівка Валківського повіту Харківської губернії (за іншою версією, у Харкові [2, арк. 17]). Належав до старовинного роду, відомого кілька століть у Польщі, Литві, Білорусі та Україні. За родовою легендою, Розіни/Розінуси/Пораї походили із другого за знатністю стану вершників (захисників вітчизни) Західної Римської імперії. Їхній предок із родини ноїто у смутний час залишив Італію, переїхав до Чехії (Богемії), придбав там маєток і заснував знатний рід Розенбергів, який отримав цю назву за емблему у вигляді білої п'ятипелюсткової троянди [38, с. 105]. Є версія, що назва "Порай" є перекладом литовського слова "роза". У Х ст., як розповідає

¹ Тут і далі використовується російська аббревіатура "ЧК" для позначення органу червоного терору та утвердження комуністичної диктатури – Надзвичайної комісії з боротьби з

контрреволюцією, спекуляцією, саботажем, злочинами за посадою і бандітизмом.

родова легенда, до Литви з Італії прибув Гектор Розін, а до Польщі із Чехії – Войтех, який був празьким єпископом, після мученицької смерті проголошений у 999 р. святим та згодом визнаний святим-патроном Польщі, і Порай. (За родовим переданням, брати походили із князівського роду Славників/Славниковичів у Чехії, хоча частина сучасних дослідників вважають нащадками цих князів польські шляхетські роди герба "Равич", а не "Порай" [45].) На честь Порая – "із поваги до знаменитої його особистості, рівно ж і тому, що у польській державі не було жодного гербового знаку без назви чи прізвища" – і отримав назву родовий знак [38, с. 107]. Є згадка про дарування монархами Польщі та Литви цього герба у 1413 р. під час Городельської унії литовському шляхтичу Баліміну [38, с. 108–109], який не належав до роду Розінів (у Польському королівстві, Великому князівстві Литовському, Руському і Жемайтському, Речі Посполитій один герб міг надаватися кільком родам).

Родові перекази пов'язують появу Кошиців у Литві також із Никифором Кошичем із Косціна (від цього маєтку в Польщі пішло прізвище), який нібито належав до Савойського князівського дому в Сардинському королівстві та походив з роду Розінів, був родичем Гедиміна. У Литві його визнали нащадком Гектора Розіна. Потомки Никифора служили у Литві, Жмуді, Київському, Мінському, Вітебському воєводствах [19, с. 265].

З документальних джерел відомий з другої половини XVI ст. Іван Кошиць герба Порай, який був першим власником с. Велике у Мінському воєводстві та с. Виступовичі в Овруцькому повіті Київського воєводства [19, с. 266]. Його нащадки розділилися в Україні в часи імперії Романових – Гольштейн-Готторпів на дворянську та священницьку лінії, представник останньої о. Григорій брав у найми та вчив у школі малого Т. Шевченка.

Герб Пораїв із книги Івана Порай-Кошиця "Исторический рассказ о литовском дворянстве" (1858)

Батько Бориса Порай-Кошиця, Володимир Гнатович (1843–1892), народився у Мінській губернії, закінчив з відзнакою Харківський університет зі ступенем лікаря та званням повітового лікаря, став доктором медицини, лікарем-венерологом, приват-доцентом Харківського університету, колезьким радником, письменником, а за участь у боях під Плевною та Шипкою під час Російсько-Турецької війни 1877–1878 рр. був нагороджений орденами Станіслава I і II ступенів з мечами [11]. Мати, Варвара Костянтинівна Порай-Кошиць, походила з дому Максимовичів. Митець мав двох сестер, Варвару і Олену.

Родинний хутір Порай-Абазівка розташовувався біля дач невеликих сіл Капітонівка і Полупанівка, хутора Федотів і с. Люботин (тепер ця місцевість стала частиною міста Люботин). Землі маєтку, за даними Люботинського краєзнавчого музею з посиланням на Харківський обласний архів, складалися із: 10 десятин 1200 сажнів під поселенням і садом, 80 десятин 750 сажнів – орної, 4 десятини 1800 сажнів – сінокісної, 16 десятин – лісу, 2 десятини 450 сажнів – під дорогами, 3 дес. 600 сажнів – під ставком [34]. Для поміщицьких родин це були відносно незначні володіння, але якщо врахувати, що селяни із 10 десятинами вважалися заможними, то понад 115 десятин землі

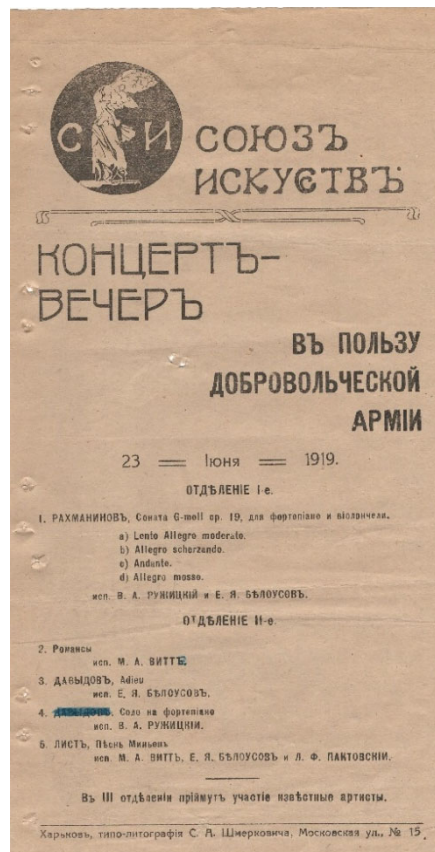
у Порай-Кошиців становили значну економічну цінність. Щоправда, художник у 1920 р. на допиті у Харківській губернській ЧК свідчив, що мав до 1914 р. "дачу в Люботині, 11 десятин" [2, арк. 17]. Відомо, що після революції Б. Порай-Кошиць продав частину своїх земель під Люботином.

Ще під час навчання у гімназії в Харкові Б. Порай-Кошиць виявив глибокий інтерес до малювання. Особливий вплив у той час на нього, імовірно, справив один із засновників Товариства пересувних художніх виставок, художник-прихильник реалізму у живописі Г. Г. М'ясоєдов (1834–1911). Відомий майстер сам запропонував керувати заняттями гімназиста, коли побачив намальований ним портрет вугіллям [5]. По закінченню гімназії молодий митець для отримання художньої освіти виїхав до столиці Баварії, яка була тоді одним із загальноєвропейських центрів сучасного мистецтва. У 1906–1909 рр. він навчався в Королівській академії мистецтв у Мюнхені спочатку у класі малювання, а пізніше живопису у професора Ангело Янка (1868–1940) [5], який був відомим художником-символістом, анімалістом, ілюстратором і плакатистом, входив до Мюнхенського сецесіону. Б. Порай-Кошиць вдосконалював художню майстерність у 1911 р. у Флорентійській академії мистецтв у класі

живопису професора Джованні Джакометті та у 1912–1913 рр. – у Вищій школі мистецтв у Берліні [22]. Митець представляв на виставках у Берліні та Мюнхені свої роботи, імовірно портрети. Принаймні відомо, що на виставці у столиці Баварії портрет олією його пензля мав неабиякий успіх [5]. У березні 1913 р. Б. Порай-Кошиць взяв участь у виставці Позапартійного товариства художників (Санкт-Петербург, 1912–1917) [16, с. 22], яке об'єднувало переважно молодих митців-прихильників ідеї "єдиного вільного мистецтва", звільненого від забобонів. На суд глядача він представив лише один твір – "Портрет г-на А.", але у каталозі виставки збереглося його кредо тих часів. Воно складалося із двох частин. У першій митець декларував словами популярного тоді поета С. Надсона відданість "мистецтву заради мистецтва" і "служіння красоті". Друга частина кредо складалася з думки, очевидно, сформульованої самим художником: "Незадовільність – відправна точка на життєвій ниві кожної людини і, як наслідок, звідси прагнення до саморозвитку" [16, с. 22].

У 1914 р. Б. Порай-Кошиць повернувся в Україну, відкрив у Харкові студію і присвятив себе творчій роботі, зосереджуючись переважно на написанні портретів. Брав участь у виставках Товариства харківських художників, яке об'єднувало художні сили Харкова і

Харківської губернії у 1905–1918 рр. та "надавало можливості його членам знайомити суспільство із своїми творами з метою розвитку у суспільстві розуміння мистецтва і любові до нього". Під час Першої світової війни Б. Порай-Кошиць був мобілізований, працював на воєнних заводах, перебував на фронті як рядовий. У 1918 р. увійшов до об'єднання творчої інтелігенції Харкова "Союз мистецтв", до складу якого входили живописці, скульптори, майстри графіки та прикладного мистецтва, літератори, архітектори, музиканти, співаки, композитори, артисти драми та хореографії [2, арк. 6–12]. Очолював "Союз мистецтв" керівник Харківського художнього училища Олександр Любімов, а членами об'єднання були, серед інших художників, кубофутуристи – Володимир Бобрицький, Володимир Дьяков, Борис Косарев, Мане Кац, Боле-слав Цибис, Георгій Цапок [2], а також такі майстри, як Євген Агафонов, Володимир Бобрицький, Едуард Штейнберг та Олексій Кокель. Визнанням організаційних здібностей і авторитету в мистецьких колах Харкова було призначення Б. Порай-Кошиця головою комітету першої виставки "Союзу мистецтв" [22], яка почала працювати вже за гетьманату П. Скоропадського 7 травня 1918 р. Імовірно, митець входив до складу керівництва цього об'єднання.

Оголошення про концерт, який міг стати роковим для митця.

Із архівно-слідчої справи Б. В. Порай-Кошиця (АП УСБУ в Харківській області. – Ф. 5. – АКС № 037305. – арк. 11)

Харків на поч. ХХ ст. був одним із найбільших міст України, промисловим центром. У період війн і революцій він опинився на перехресті інтересів протиборчих державно-політичних сил. Наприкінці 1917 р. владу УНР за допомогою російських військ було повалено і в місті проголошено маріонеткову "радянську УНР". Влада УНР

була відновлена у квітні 1918 р. Того самого місяця в Києві до влади прийшов гетьман П. Скоропадський і проголосив Українську державу. У грудні 1918 р. в результаті антигетьманського повстання владу УНР у Харкові відновили, але майже одночасно розпочалася чергова агресія радянської Росії. Із 3 січня по 24 червня 1919 р.

більшовики вдруге встановили в місті ліворадикальний режим. Для харків'ян це був один із найбільш драматичних моментів у період війн і революцій, значною мірою через терор ЧК. Цікаво, що напередодні падіння влади більшовиків харківські пролетарі під керівництвом білого розвідника намагалися захопити будівлю ЧК і навіть взяли три поверхи штурмом [47]. Одразу після захоплення міста представники органів самоврядування та Добровольчої армії почали розкопки в місцях концтабору та будівель ЧК, де були виявлені та представлені на огляд громадськості сотні трупів жертв, частина з яких мала сліди нелюдських катувань.

Місця трагедії відвідали представники військових місій і дипломати країн Європи, які вивезли фотознімки жертв червоного терору. Міжнародний Червоний Хрест широко розповсюдив за кордоном інформацію про злочини Харківської ЧК. Наочні наслідки терору червоних стали однією із причин початкової хвилі підтримки білих частиною харків'ян, проте вже восени 1919 р. поразки Денікіна, насильницькі мобілізації і білий терор призвели до падіння їх популярності серед містян. 12 грудня 1919 р. більшовики втретє захоплюють Харків і роблять його тимчасовою столицею УСРР. Цього разу вони декларують більшу повагу до української мови і культури, державності, лояльніше ставлення до селянства, але диктаторська сутність ліворадикального режиму не змінилася. Серед інших репресивних структур відновила діяльність і ЧК.

Частина митців Харкова тоді щиро захопилася утопічними комуністичними ідеями і прагнула мистецькими засобами прислужитися створенню нового суспільства, а хтось вимушено підлаштовувався під диктаторський більшовицький режим. Частина провідних харківських художників виїхала з "більшовицького раю" у Європу й Америку. Попри небезпеку і відсутність дружини, Б. Порай-Кошиць тоді за кордон не виїхав, імовірно, через тяжку хворобу матері [5]. Маєток ("дачу") більшовики реквізували в нього ще в 1919 р. Земля була передана Люботинському земельному відділу, а у будівлях Люботинський відділ соціального забезпечення створив дитячий притулок [2, арк. 23].

Вже 20 січня 1920 р. коменданту Харкова надходить донос якогось Тура на "контрреволюціонера" Б. Порай-Кошиця та його сестру. Донощик повідомляє, ніби Порай-Кошиць "був у Денікіна за головного у Відділі пропаганди" і виготовляв "моделі грошові", тобто, імовірно, ескізи банкнот або кліше для їх друкування [2, арк. 4]. Тур міг мешкати поруч із "контрреволюціонером", адже повідомив не лише його адресу проживання, а й те, що в момент вступу до Харкова радянської влади 11–12 грудня 1919 р. Б. Порай-Кошиць начебто спалив у печі 3–4 пуди "паперів і прокламацій". Донощик інформував, що ніби митець негайно, як "радянська влада пішла", приїхав до свого маєтку, розігнав дитячий притулок, гроші робітникам не заплатив, забрав вирощений врожай, а "двох службовців видав Денікіну" [2, арк. 4]. "Пильний" громадянин написав також, що сестра художника Варвара Порай-Кошиць "пособляла Денікіну", була членом Гуртка шляхетних панянок, який влаштовував вечори, обіди та збори на користь Добровольчої армії. "Прошу товариша коменданта Бориса Порай-Кошиця не впускати з поля зору і взяти його, оскільки він зрадив товаришів і борців за совєцьку владу", – цими словами завершив "товариш Тур" звернення до коменданта. 20 січня 1920 р. завідувач адміністративно-юридичного відділу при коменданті Харкова наклав візу на цей документ: "Секретарю. Негайно провести арешт і обшук і всі матеріали передати до губЧК" [2, арк. 4].

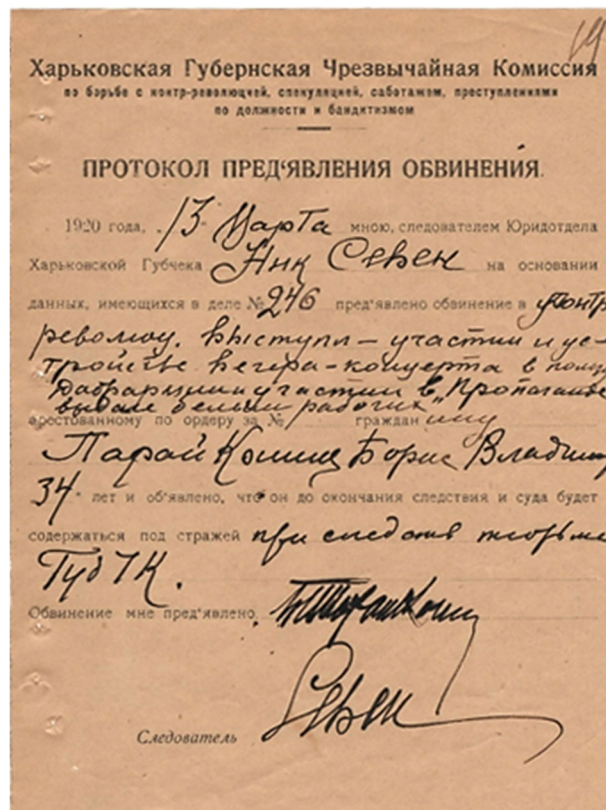
Над свободою і здоров'ям 34-річного Б. Порай-Кошиця, який тоді працював у музейній секції Харківського губернського комітету з охорони пам'яток мистецтва і старовини, нависла загроза (на щастя для "контрреволюціонера", 22 січня "Известия ВЦИК" оприлюднили постанову ВЦВК та РНК РСФРР про скасування смертної кари у зв'язку з розгромом "зовнішньої та внутрішньої контрреволюції", хоча в документі йшлося про можливість за зміни обставин відновити "жорстокий червоний терор" [15, с. 356–357]). 29 січня 1920 р. він був заарештований співробітником управління коменданта міста Федоровим, який також здійснив обшук та вилучення речей на квартирі митця за адресою вул. Черноглазівська, буд. 5 [2, арк. 4]. 9 лютого 1920 р. керівництво адміністративно-юридичного відділу при коменданті Харкова передало арештованого художника разом із його справою до Харківської губернської ЧК [2, арк. 1]. Речові докази склалися із "часів відкритих", неповної коробки з патронами для револьвера системи "Бульдог", двох півпляшок "з малою кількістю горілки, із яких одна запечатана сургучом, інша закупорена папером", книжок із різними документами й однієї дерев'яної шухлядки з медикаментами [2, арк. 2]. Цікава дрібничка: вилучений алкоголь в управлінні коменданта, схоже, встиг суттєво "випаруватися", адже у протоколі обшуку йшлося про вилучення "двох півпляшок горілки, одна з яких неповна" [2, арк. 5].

У картотці Харківської губернської ЧК на арештованого Б. Порай-Кошиця, заповненої 9 лютого 1920 р., суть справи викладена так: "Був обраний "Союзом мистецтв" головою комісії із влаштування вечора на користь Доброармії" [2, арк. 18зв]. 13 березня 1920 р. слідчий юридичного відділу Харківської губчека Ніколай Севен офіційно висунув звинувачення арештованому "у контрреволюційному виступі – участі та влаштуванні вечора-концерту на користь Доброармії і участі в "Пропаганді", видав білим робітників" [2, арк. 19].

Здавалося б, загроза все збільшувалася. У 1919 р. і за менші "провини" у тюрмах і концтаборі ЧК у Харкові гинули люди, утім, попри ризиковану ситуацію, колеги, родичі та друзі не лишили Б. Порай-Кошиця в біді. Вже 30 січня 1920 р. керівник губернського відділу народної освіти повідомляв коменданту Харкова, що Порай-Кошицю "відділом доручена термінова і відповідальна справа, отже, тривале перебування під арештом шкідливо позначиться на ході робіт", і просив про можливе прискорення розслідування у справі члена музейної секції Харківського губернського комітету з охорони пам'яток мистецтва і старовини [2, арк. 22]. 19 лютого 1920 р. на загальних зборах художників Харкова було розглянуто заяву матері Б. Порай-Кошиця із проханням звільнити сина і терміново відправлено клопотання до правління Харківського відділу Всеросійської профспілки працівників мистецтв "Всерабіс" про взяття на поруки арештованого. У свою чергу, міський відділ профспілки 20 лютого 1920 р. підтримав звернення художників та уповноважив члена правління Харківського відділу "Всерабісу" Є. І. Магнера клопотатися про звільнення з ув'язнення члена тієї самої профспілки Б. Порай-Кошиця [2, арк. 14]. 28 лютого 1920 р. правління Харківського відділу "Всерабісу" уповноважило трьох своїх членів М. Л. Волохова, М. Є. Лишина і М. Д. Гельберга, а також секретаря відділу Д. Д. Уварова спільно із представниками секції художників з'ясувати у Харківській губернській ЧК стан справ і можливість звільнення митця із ув'язнення під відповідальність всієї спілки "Всерабіс" [2, арк. 21]. Зусилля громадськості у лютому – на поч. березня 1920 р. не допомогли звільнити художника, тому у

середині місяця губернський відділ народної освіти знову взявся за порятунок Б. Порай-Кошиця. Вже після офіційного винесення останньому звинувачення керівник відділу, посилаючись на рішення колеги відділу від

16 березня 1920 р., звернувся 19 березня до Харківської губернської ЧК з "переконливим проханням" дозволити взяти на поруки колеги в'язня Б. В. Порай-Кошиця "з огляду на його хворобливий стан" [2, арк. 20].

Протокол пред'явлення звинувачень Б. Порай-Кошицю з підписом митця (13.03.1920) (АП УСБУ в Харківській області. – Ф. 5. – АКС № 037305. – Арк. 19)

Така активна позиція мистецької громадськості та Харківського губернського відділу народної освіти, імовірно, вплинула на об'єктивність слідства. У матеріалах слідства є покази садівника Я. Невструєва і сторожа І. Бубиря, які працювали на дачі під Люботином, про те, що художник був на дачі лише день вже після того, як розпався дитячий притулок, що його завідувач Фісак був повішений вже на другий день після приходу білих, що Б. Порай-Кошиць розплачувався зі своїми працівниками, що продукти, вирощені на землях при дачі, забрали насамперед білі, а художник взяв лише незначну кількість [2, арк. 23]. 23 березня 1920 р. господарський комітет Товариства влаштування селища "Джерело" та його жителі повідомили, що впродовж багатьох років Б. Порай-Кошиць відомий їм "як цілком безпартійна людина, яка чуйно ставиться до робочого класу,... і цілком нездатна до будь-яких контрреволюційних виступів" [2, арк. 26] (під документом стоїть понад 50 підписів).

Дещо суперечливі покази дав художник про свою співпрацю з відділом пропаганди добровольців. Під час допиту (протокол допиту не датований, але резолюція на ньому від 10 березня 1920) він показав, що був призваний і працював у художньому відділі відділу пропаганди, але "не зробив жодної роботи, за винятком портрета генерала Май-Маєвського, який був замовлений відділом пропаганди" [2, арк. 17]. 17 березня 1920 р. Б. Порай-Кошиць заявив слідчому, що у середині серпня 1919 р. він був викликаний до відділу пропаганди добровольців і "отримав категоричне запрошення-наказ взяти

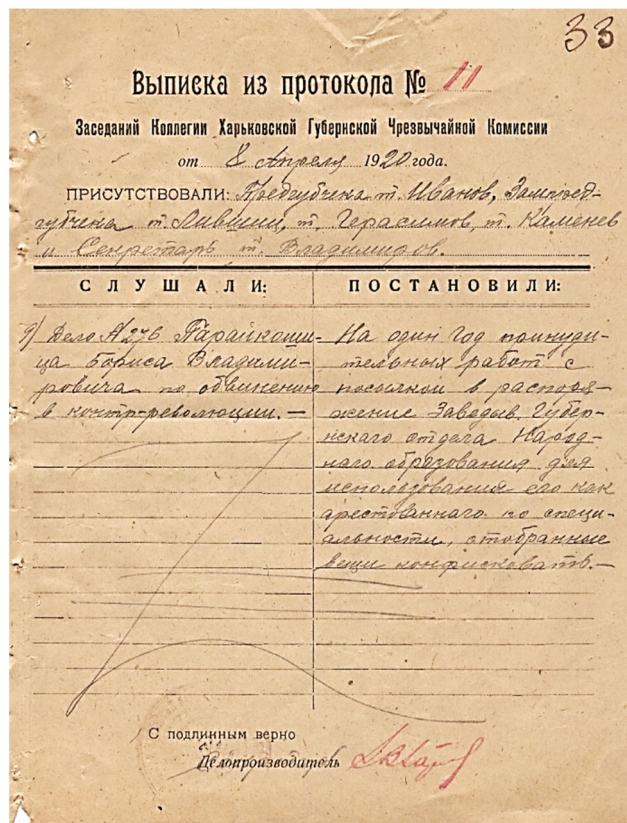
участь у художніх для "Пропаганди" роботах" [2, арк. 24]. "Мені було замовлено відрядно, за 2000 р., портрет Май-Маєвського, який я не закінчив і у "Пропаганду" не здав", – пояснив художник. Щодо заходу на користь Добровольчої армії Б. Порай-Кошиць твердив, що всі творчі спілки влаштували вечори за наказом командуючого добровольців генерала В. Май-Маєвського, головою комісії з улаштування такого вечора "Союзу мистецтв" його обрали, але він наполіг, щоб дохід був переданий не армії, а Білому Хресту [2, арк. 24]. (До речі, у червні 1920 р. цей аргумент міг би вже спрацювати проти звинуваченого, адже ВЧК тоді оголосила про викриття контрреволюційної організації "Білий Хрест", яка діяла під прикриттям організації допомоги жертвам війни [15, с. 484]). Митець на допиті поінформував також, що приїхав на дачу під Люботином лише восени 1919 р., коли притулок самоліквідувався після зникнення адміністрації, а наприкінці додав: "живу лише своєю працею – мистецтвом – і на моїх руках родина" [2, арк. 25]. Оскільки він на той час був холостим, то, очевидно, під сім'єю мав на увазі маму та сестер.

31 березня 1920 р. слідчий Ніколай Севен у висновку зафіксував, що слідство у справі "відомого художника, дворянина" з'ясувало: "І. Гр. Порай-Кошиць у "Пропаганді" не служив, але був туди викликаний, де йому була запропонована відрядна художня робота, яку він не виконав і гонорару за яку не отримав. ІІ. Звинувачення у створенні грошових моделей для Денкіна відповідає за безглуздістю самого звинувачення. ІІІ. Робітників чи службовців білим не видавав і взагалі з робітниками, які працювали

на його дачі, за радвледи жодної справи не мав (покази Невструєва і Бубиря). У розгоні дитячого притулку не винний, оскільки притулок розпався сам собою у відсутність Порай-Кошиця до його приїзду у Люботин (покази Бубиря, відгук "Джерело") [2, арк. 7]. У п. IV Н. Севен вказав, що арештований був обраний головою комісії із влаштування комісії по влаштуванню 23 червня 1919 р. вечора "Союзу мистецтв" на користь Доброармії, але уточнив, що програма вечора складалася лише з номерів артистів і не мала характеру пропаганди, що вечори-концерти влаштовувалися всіма товариствами і союзами під тиском білої влади і що Порай-Кошиць був обраний головою комісії із влаштування того вечора "Союзом мистецтв" і, відповідно, відповідальність за влаштування цього вечора лежить на всьому "Союзі", і аж ніяк на одному звинуваченому.

У зв'язку із цим слідчий пропонував Порай-Кошиця "як необхідного у теперішній час працівника з-під охорони звільнити під розписку о невийзді і під відповідальність "Всерабіса", а справу проти нього припинити за відсутністю складу злочину" [2, арк. 7зв].

Колегія Харківської губернської ЧК вирішила інакше. 8 квітня 1920 р. вона (у складі голови Іванова, заступника Лівшиця, членів Герасимова, Каменева, секретаря Владімірова) розглянула справу Б. Порай-Кошиця за звинуваченням у контрреволюції і ухвалила направити підсудного "на один рік виправних робіт з направленням у розпорядження завідувача Губернського відділу народної освіти для використання його як арештованого за спеціальністю, відібрані речі конфіскувати" [2, арк. 33].

Виписка із протоколу засідання Колегії Харківської губернської ЧК (АП УСБУ в Харківській області. – Ф. 5. – АКС № 037305. – Арк. 33)

Дворянину вийти із тюрми ЧК і отримати навіть "за відсутності складу злочину", як констатовано у висновку слідчого секретного оперативного відділу Харківської губернської ЧК, один рік примусових робіт за спеціальністю можна вважати для того часу щасливим випадком. У 1918 р. член колегії Всеросійської ЧК М. Лацис, а в 1919 р. очільник Всеукраїнської ЧК у журналі "Червоний терор" відверто писав: "Ми не ведемо війни проти окремих осіб. Ми винищуємо буржуазію як клас. Не шукайте на слідстві матеріалів і доказів того, що обвинувачуваний діяв ділом або словом проти радянської влади. Перше запитання, яке ми повинні йому поставити, – до якого класу він належить, якого він походження, виховання, освіти або професії. Ці питання й мають визначити долю обвинувачуваного. У цьому – зміст і сутність червоного терору". Навіть більшовицька верхівка крити-

кувала М. Лациса за ці публічно виголошені слова, утім, комуністичний режим часто діяв саме таким чином.

У 1920 р. реорганізують провідні музейні установи міста – Музей красних мистецтв і старожитностей Харківського університету і Харківський художньо-промисловий музей, які зібрали цінні колекції у XIX – на поч. XX ст., у Центральний художньо-історичний музей. У списку членів Харківського губернського комітету з охорони пам'яток мистецтва і старовини Б. Порай-Кошиць значиться не просто як член музейної секції (з місячною зарплатнею на рівні керівника секції – 5800 руб.), а й як завідувач нового музею (зарплатня 2900 руб.) [40]. До речі, його сестра Олена Порай-Кошиць теж була членом цієї секції і одночасно – помічником завідувача Музею наочних посібників з історії мистецтв [40].

У червні 1922 р. Всеукраїнська державна торговельна контора з експорту та імпорту (далі – Укрзовнішдержторг)

і Центральна комісія допомоги голодуючим (далі – ЦКДГ) при ВУЦВК оголосили конкурс малюнків для створення поштових благодійних марок на користь голодуючих України, який мав завершитися до середини липня 1922 р. Через те, що провідні художники-графіки України у той момент брали участь в аналогічних заходах і опинилися поза процесом створення марок, конкурс продовжили до 25 липня 1922 р. [3, арк. 60 зв]. Проте навіть у ці терміни питання ескізів поштових знаків не було розв'язано остаточно.

Орієнтовно у серпні 1922 р. відбулася нарада з питання про зміни до прийнятих до видання малюнків марок під головуванням заступника уповноваженого ЦКДГ ВУЦВК при уповноваженому Народного комісаріату зовнішньої торгівлі з філателії І. Волкенштейна і за участі представника уповноваженого Народного комісаріату пошт і телеграфів С. Ковалевського, експерта-художника Укрзовнішдержторгу Б. Порай-Кошиця, представників Товариства філателістів "Україна" Л. Славинського і

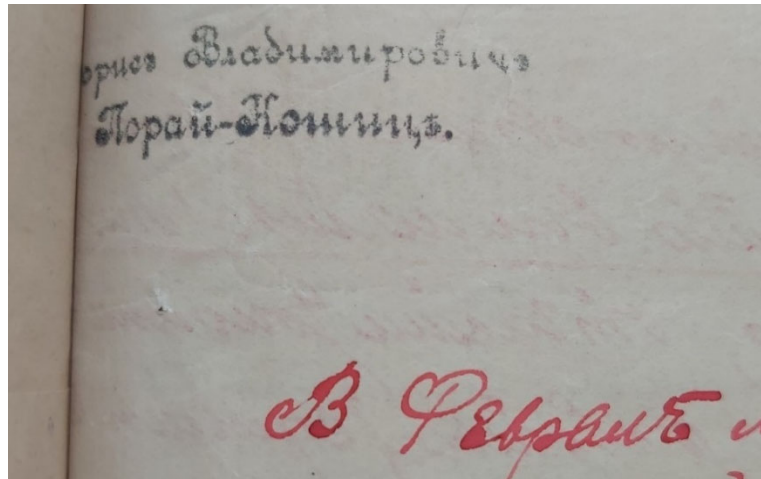
В. Сапожнікова. Серед інших питань було вирішено придбати додатково малюнки О. Маренкова із серії "Зелений багатокутник" "Цар-голод" і Б. Порай-Кошиця "Шевченко" вартістю 5000 руб. за кожен твір [4, арк. 68]. Окремо учасники наради визначили малюнки для поштових тарифів ("окремих розцінок марок") та зміни, які необхідно внести до ескізів. Щодо проекту Порай-Кошиця "Шевченко", вирішили: "Розцінка 5 к. – 5 к. (варто читати "рублів". – А. І.) має бути вписана у два овали, кольоровими знаками на білому фоні. Нижній напис належить змінити: "Допомога голодуючим". виправити п'ятикутну зірку, змінити нижню розетку. Кольорову гаму ("расцветку") залишити без змін" [4, арк. 68 зв.]. Тариф "5 рублів на оплату послуг пошти і 5 рублів на благодійну допомогу голодуючим" призначався для пересилання внутрішнього закритого листа. Через високу інфляцію у 1922 р. на момент друкування марок восени тариф вже виріс, тому на марках було надруковано "20 + 20 карбованців".

Примірники рідких надрукованих на папері з водяними знаками неперфорованих марок, які були в обігу у 1923 р. (джерело : <http://russia-stamps.com/kollekcionnyy-material/filatelya/rsfsr-1917-1923/>)

На початку 1923 р. Б. Порай-Кошиць продовжив співробітництво із Центральною комісією з боротьби з наслідками голоду при ВУЦВК (з жовтня 1922 р. так називалася реорганізована Центральна комісія допомоги голодуючим). Насправді в Україні, як і в деяких регіонах РСФРР, у той момент голод ще не був цілком подоланий (смертність через відсутність чи нестачу їжі тривала), але комуністичному режиму в політико-пропагандистських цілях було вигідніше говорити про долання його наслідків. Митець включився в роботу зі створення тепер вже благодійних марок на допомогу постраждалим від голоду. Відомо, що Бюро уповноваженого ЦК Наслідгол

і уповноваженого НКЗТ із філателії запрошувало представника ЦК Наслідгол для участі 24 лютого 1923 р. у журі конкурсу малюнків на користь ЦК із боротьби з наслідками голоду. Можливо, саме тоді й обрали проект Б. Порай-Кошиця. Із недатованої копії протоколу засідання із розгляду проектів благодійних марок для ЦК Наслідголу, у якому взяли участь І. Волкенштейн, В. Сапожніков, Л. Славинський і Прахов, відомо, що були прийняті проекти Б. Порай-Кошиця "Допомога дитині" за № 5 і О. Маренкова "Відбудова народного господарства" ("Восстановление народного хозяйства") "з відповідними переробками" [3, арк. 58].

Штемпель Б. В. Порай-Кошиця для ділових паперів
(ЦДАВОВ. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 151. – Арк. 162)

Ці переробки викликали напругу у відносинах Б. Порай-Кошиця із замовником. Одразу після ухвалення його проекту він вніс запропоновані зміни у кольори і дрібні деталі малюнка. Невдовзі Б. Порай-Кошиць, за наполяганням замовника, змушений був внести нові зміни, наприклад "підняти нахилену голову, зображену на малюнку дитини" (художник розглядав це як порушення його основної ідеї), а потім відновити початковий варіант. "Таким чином, зроблена мною копітка робота переробок звелася ні до чого, оскільки повернулися до первинної моєї трактовки пози" [3, арк. 162], – зазначав Б. Порай-Кошиць. Окрім того, він 2 квітня 1923 р. здав ескіз із додатним написом і трьома новими взірцями кольорів марок із відповідними шрифтами для трьох номіналів. У зв'язку з виконанням додаткової роботи на вимогу замовника митець усно попросив виплатити йому додатково 500 рублів [3, арк. 162 зв.]. Заступник голови ЦК Наслідголу при ВУЦВК Г. Баткіс відмовив у цьому. Тоді 7 травня 1923 р. Б. Порай-Кошиць звернувся із цього питання до бюро уповноваженого ЦК Наслідгол і уповноваженого НКЗТ із філателії. Завідувач бюро В. Сапожников у

зверненні до ЦК Наслідгол підтримав митця, заявив, що його претензії обґрунтовані та, оскільки додаткова праця здійснена з вини замовника, то "претензія гр. Порай-Кошиця може знайти підтримку у порядку охорони праці" [3, арк. 161]. Попри це ЦК Наслідгол при ВУЦВК повідомило бюро 23 травня 1923 р. про відмову оплатити додаткову працю художника [3, арк. 160].

5 травня 1923 р. ЦК Наслідгол при ВУЦВК затвердив проєкт марки "Допомога дитині" [3, арк. 159]. Того ж місяця Перша державна літотипографія у Харкові почала їх виготовлення. Судячи з попередніх документів, це були благодійні марки, на яких у восьмикутній рамці була зображена оголена дитина, що сидить на земній кулі та дивиться на неї. На земній кулі написи "СССР" і "Допомога дитині". Згори у рамці абрєвіатура "УССР", а під рамкою текст: "Фонд VII съезда Советов". Знизу був надрукований номінал (1, 3, 5 чи 10 руб.). Спеціаліст з ерінофілії А. Недайводін описав різновиди цих благодійних марок (із зубцями і без них, з надруками 1924 р.), але неточно, на нашу думку, вказав Катеринослав як місце їх друкування [31, арк. 24].

Серія благодійних марок ЦК НАСЛІДГОЛ при ВУЦВК (світлина із сайту meshok.net)

У 1920–1930-х рр. Б. Порай-Кошиць продовжував займатися музейною справою, викладанням і живописом, зокрема брав участь у всеукраїнських виставках. У листопаді 1922 р. Центральний художньо-історичний музей, який очолював митець, разом із низкою інших харківських установ подібного профілю було включено до складу новоутвореного Всеукраїнського соціального музею ім. Артема (далі – ВСМА). Його засновники планували, що це буде "єдиний соціальний музей на цілу територію країни" і "всі музеї, які існують і мають утворитися,

входять до системи цього Єдиного музею" [12]. У 1923 р. Б. Порай-Кошиць був завідувачем фондами ВСМА [6]. У 1927 р. із його складу була виведена колекція художньо-історичного музею під оновленою назвою – Харківський державний художньо-історичний музей, у якому художник став заступником директора.

У 1920–1930-х рр. був деканом і завідувачем кафедри, професором Харківського художнього інституту (у 1921–1927 рр. освітній заклад мав статус Харківського художнього технікуму підвищеного типу), викладав на

архітектурному факультеті Харківського інституту комуніального будівництва [36].

За версією київського дослідника історії роду Г. Порай-Кошиця, яка поки не підтверджена документально, художник у 1937 р. був арештований вдруге і нібито перебував у сумнозвісній харківській тюрмі "Чорна гора" [2, арк. 36].

Під час Другої світової війни Б. Порай-Кошиць залишився в окупованому Харкові та працював у художньому відділку Українського авторського товариства бургомістрату [10]. Відомі його матеріали про діячів мистецтва в україномовній періодичній пресі того часу, наприклад стаття "Т.Г. Шевченко – художник" у харківській газеті "Нова Україна" [37]. У березні 1942 р. у некролозі художника М. Уварова, який першим підписав Б. Порай-Кошиць, є такі слова: "покійний багато й активно працював на полі української художньої культури" [24]. Значною мірою це стосується і самого Порай-Кошиця. Відомо, що на початку 1943 р. його твори виставлялися на харківській виставці митців [42]. Того самого року він змушений був залишити весь свій мистецький доробок у Харкові та емігрувати до Німеччини.

Б. Порай-Кошиць викладав у Мюнхенській вищій школі живопису, у пошуках коштів писав портрети на замовлення, створював натюрморти і пейзажі. Наприкінці 1940-х рр. шукав можливості виїхати за океан. Історик та сходознавець, прибічник українського православ'я В. Дубровський 22 серпня 1948 р. інформував митрополита Іларіона (Огієнка) про прохання "висококваліфікованого маляра а графіка", "видатного українського художника" Б. Порай-Кошиця "виїхати з непривітної тепер Німеччини за океан – в Канаду" і просив йому допомогти [1, с. 171]. Однак подружжя Порай-Кошиців лишилося у Німеччині. Наприкінці 1950-х рр. важко захворіла його дружина. Вона померла у 1961 р., і від цієї втрати Б. Порай-Кошиць вже не відійшов. 6 січня 1964 р. після тривалої і важкої хвороби він помер на руках своїх рідних сестер [5]. Похований на цвинтарі св. Георгія у м. Байройт (Баварія). 30 квітня 1996 р. Б. Порай-Кошиць був реабілітований у справі 1920 р.

Висновки. Художник, співорганізатор Союзу творчої інтелігенції та музейної справи у Харкові, Борис Порай-Кошиць, попри "соціально чуже" (дворянське) походження, співпрацю у 1919 р. з білогвардійцями та перебування у 1920 р. в тюрмі ЧК, зіграв важливу роль у створенні благодійних марок для допомоги голодуючим і дітям, постраждалим від голоду та соціально-політичних катаклізмів. Митець брав участь у створенні для Укрзвонішдержторгу та Центральної комісії допомоги голодуючим при ВУЦВК та її наступниці – Центральної комісії з боротьби з наслідками голоду при ВУЦВК у 1922–1923 рр. – ескізів перших в Україні поштових благодійних і єдиних поштових марок УСРР взагалі із серії "Допомога голодуючим", а у 1923 р. став автором серії благодійних марок "Допомога дитині". Згідно з виявленими документами, вдалося встановити, що його авторству належить поштова благодійна марка з портретом Т. Шевченка (номінал "20 + 20 карбованців"), яку деякі дослідники приписували іншому художнику. Як і вся серія, вона поєднує стиль модерн та національний колорит, є цікавим взірцем української художньої промислової графіки початку ХХ ст. Експерти високо оцінюють мистецький рівень українських поштових благодійних марок загалом і порівняно з іншими подібними знаками поштової оплати, які випускалися для допомоги голодуючим в РСФРР та АзСРР, зокрема. Внесок у зовнішній вигляд серії "Допомога голодуючим" Б. Порай-Кошиць зробив не лише як

автор ескізу марки, а й як експерт Укрзвонішторгу, який у 1922 р. брав участь у відборі малюнків для неї.

Аналіз документів Центральної комісії з боротьби з наслідками голоду при ВУЦВК дозволяє аргументовано припустити, що Б. Порай-Кошиць є автором серії із чотирьох благодійних марок "Допомога дитині" номіналами 1, 3, 5 і 10 рублів, випущених у Харкові у 1923 р. Їхні ескізи митець розробив в умовах створення гіперцентралізованої держави імперського типу СРСР, що відбулося на задумі й оформленні творів. На відміну від поштових благодійних марок "Допомога голодуючим", написи на благодійних марках "Допомога дитині" виконані російською мовою і, хоча містять напис "УССР", образно пропагують нове державне утворення, адже на малюнку дитина дивиться на земну кулю, на який є єдина аббревіатура – "СССР". Таким чином, образно-змістовий посил фактично ігнорує український національний дискурс, а відбиває утопічний ліворадикальний концепт утворення загальнопланетарної комуністичної держави чи союзу держав у результаті світової революції. Попри компроміси із пануючим комуністичним режимом у 1920–1930-х рр., Б. Порай-Кошиць у 1940-х рр. емігрував із окупованого Харкова до Німеччини.

Список використаних джерел

1. Лист В. Дубровського митрополиту Іларіону (Огієнку) № 22 // Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / Упоряд. Юрій Мицик. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – С. 171.
2. Архівний підрозділ Управління СБУ в Харківській області (АП УСБУ ХО). – Ф. 5. – Архівна кримінальна справа № 037305. – 59 арк.
3. ЦДАВОВ. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 151. – 211 арк.
4. ЦДАВОВ. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 200. – 97 арк.
5. Алімов Н. Памяти художника Б. В. Фон Порай-Кошица / Н. Алімов // Русская мысль. – 1964, 21 марта.
6. Бахтина С. До проблеми вивчення історії колекції церковних старожитностей з виставки XII Археологічного з'їзду у м. Харкові / С. Бахтина // Треті Сумцовські читання : матер. наук. конф., присвяченої 95-річчю XII Археологічного з'їзду (18 квітня 1997 р., Харків, 1998) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1997/article.html?n=621> (Дата перегляду: 12.01.22).
7. Бехтір В. Г. Каталог поштових марок України / В. Г. Бехтір. – К. : Українське державне підприємство поштового зв'язку "Укрпошта", 1997. – 180 с.
8. Бишкевич Р. Начер історії української філателії / Р. Бишкевич. – Л. : Афіша, 2004. – 220 с.
9. Бокарева Ю. С. Соціальна тема на поштових марках України / Ю. С. Бокарева // Вісн. Харків. держ. акад. дизайну і мистецтва. – 2009. – № 5. – С. 8–9.
10. Борис Володимирович Порай-Кошиць нар. 1886 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:599468> (дата перегляду: 12.12.22).
11. Володимир Гнатович Порай-Кошиць нар. 14 січня 1843 пом. 26 липня 1892 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:599467> (дата перегляду: 29.12.21).
12. Воля Т. Жовтень у музеях / Т. Воля // Література. Наука. Мистецтво. Вісті ВУЦВК. – 11 листопада 1923 р. – № 6.
13. Гуртова В. Марки поштові 1923 р. як засіб благодійної допомоги голодуючим України (за матеріалами НМІУ) / В. Гуртова // Наук. вісн. Нац. музею історії України. – 2016. – Вип. 1.– Ч. 1. – С. 121–125.
14. Гончарюк І. В. Каталог поштових марок, конвертів та карток України (1918–2008) / І. В. Гончарюк, Д. В. Рипела. – Б. м. : Divari, 2008. – 392 с.
15. Из истории Всероссийской Чрезвычайной Комиссии (1917–1921 гг.) : сб. документов / Сост. А. К. Гончаров, И. А. Дорошенко, М. А. Козичев, И. И. Павлович. – М. : Гос. изд-во полит. лит.-ры, 1958. – 512 с.
16. Каталог выставки картин. I Внепартийное об-во художников. – Санкт-Петербург : Тип. В. С. Борозина, 1913. – 37 с.
17. Каталог почтовых марок и цельных вещей. Вып. IV. Украина / Под ред. Ф. Г. Чучина. – М. : Изд. Советской филателистической ассоциации, 1927. – 114 с.
18. Кікта С. Філателія: з історії поштової марки / С. Кікта // Енциклопедія Українознавства. – Т. 9. – Л., 2000. – С. 3504.
19. Кошиць О. Історія роду Кошиців / Спогади Олександра Кошиця. – Ч. II. – Вінніпег (Канада) : Друком Нового Шляху.
20. Кручук Н. У шепетівському музеї зберігаються дві марки періоду Голодомору. 20.05.2020 [Електронний ресурс] / Н. Кручук. – Режим

доступу до ресурсу : <https://denzadnem.com.ua/istoriya/57267> (дата перегляду: 12.12.21).

21. Крамаренко М. А. Україна // Каталог поштових марок 1866–2010 / М. А. Крамаренко. – Донецьк, 2011. – 336 с.

22. Лейкінд О. Л. Порай-Кошиц, Борис Володимирович фон / О. Л. Лейкінд, Д. Я. Северюхин // Искусство и архитектура русского зарубежья [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://artz.ru/menu/1804681482/1805351746.html> (дата перегляду: 28.12.21).

23. Лобко Г. П. Марка поштова [Електронний ресурс] / Г. П. Лобко (статтю оновлено 2018) // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу до ресурсу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=65928 (дата перегляду: 12.12.22).

24. М. М. Уваров (Некролог) // Нова Україна. – 11.03.1942. – № 49.

25. Максимчук Ю. Українська поштова марка / Ю. Максимчук. – Б. м. : Нове життя, 1949. – 56 с.

26. Маркітан Л. П. Філателія: з історії поштової марки / Л. П. Маркітан // Енциклопедія історії України. – Київ, 2013. – Т. 10. – С. 297.

27. Мнішек І. Ставок Перекошка у Люботині. Історія назви тягнеться з Х століття / І. Мнішек // Слобідський край. – 22.01.2015.

28. Мизгіна В. В. Маренков Олексій Васильович (статтю оновлено: 2018) [Електронний ресурс] / В. В. Мизгіна // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу до ресурсу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=65695 (Дата доступу: 12.12.21).

29. Могильний В. Поштова марка УССР / В. Могильний // Філателія України. – 2003. – № 4. – С. 14–17.

30. Мулик Я. П. Каталог поштових марок України. 1918–2014 / Я. П. Мулик. – Дрогобич: Коло, 2015. – 334 с.

31. Недайдовин А. И. Каталог отечественных непочтовых знаков / А. И. Недайдовин. – Т. 1. Знаки добровольных сборов. Ч. 3. Знаки сборов на охрану здоровья граждан и заботу о подрастающем поколении. Знаки сборов на помощь детям. – Б. м. и б. и., 2005. – 146 с.

32. Некролог. Б. В. фон Порай-Кошиц // Русская мысль. – 1964. – 21 марта.

33. Орехова С. Є. Національна пам'ять Голодомору в Україні на тлі поштових марок / С. Є. Орехова // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія : Історія. Філософія. Політологія. – 2019. – № 17. – С. 25–29.

34. Перекошка Порай-Кошиц. Сторінка у соцмережі "Люботинський краєзнавчий музей" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <https://vk.com/wall-58520281?offset=60> (дата перегляду: 29.12.21).

35. Пиріг Л. Поштова марка – про Україну у світі / Л. Пиріг // Українознавство. – 2012. – № 4. – С. 109–113.

36. Порай-Кошиц Борис [Електронний ресурс] // Енциклопедія українознавства. – Режим доступу до ресурсу : <http://litopys.org.ua/encycl/euii169.htm> (дата перегляду: 13.12.21).

37. Порай-Кошиц Б. Т. Г. Шевченко – художник / Б. Порай-Кошиц // Нова Україна. – 09.03.1942. – № 48.

38. Порай-Кошиц И. А. Исторический рассказ о литовском дворянстве / соч. Ивана Порай-Кошица. – Санкт-Петербург, 1858. – 177 с.

39. Сербин Р. Годол 1921–1923 років і українська преса в Канаді / Р. Сербин / Українсько-канадський дослідчо-документаційний центр. Інститут української археографії Академії наук України. – Торонто ; Київ, 1992. – 704 с.

40. Список служачих Губкописа, який зберігається у ДАХО і був оприлюднений О. С. Гнездилом і Б. П. Зайцевим [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://otkudarodom.ua/ru/k-istorii-harkovskogo-gubernskogo-komiteta-ohrany-pamyatnikov-iskusstva-i-stariyo-s-gnezdilo-b-p> (дата перегляду: 12.12.21).

41. Форманюк Т. Шевченкіана на поштових марках та картках з колекції НМІУ / Т. Форманюк // Наук. вісн. Нац. музею історії України. – 2016. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 132–137.

42. Харківська виставка митців // Голос. – 07.02.1943. – № 6.

43. Чередниченко В. Філателістична грань пам'яті Голодомору / В. Чередниченко // Філателія України. – 2004. – № 1. – С. 8–11.

44. Чередниченко В. Про філателію всім. Для юнацтва, дітей, спадкоємців філателістичних колекцій / В. Чередниченко. – К. : Смолоскип, 2015. – 112 с.

45. Чернецький Є. Рід Кошиць і Шевченко [Електронний ресурс] / Є. Чернецький. – Режим доступу до ресурсу : <https://kolokray.com/uk/rod-koshits.html>.

46. Чучин Ф. Благотворительные марки УССР / Ф. Чучин // Советский филателист. – 1923. – № 5–6. – С. 10–13.

47. Шурхало Д. Сто років тому: Харків між білими, червоними і повстанцями [Електронний ресурс] / Д. Шурхало // Радіо Свобода. – 29.02.2020. – Режим доступу до ресурсу : <https://www.radiosvoboda.org/a/30461565.html> (дата перегляду: 04.01.2022).

48. Юрьев Р. Марки УССР / Р. Юрьев // Філателія СССР. – 1987. – № 5. – С. 33–34.

49. Kuzych Ingerf. Focus on philately. Ukraine's 1923 Famine relief issue // The Ukrainian Weekly. – January 4, 2004. – № 1. – Vol. LXXII.

References

1. Letter of V. Dubrovsky to Metropolitan Ilarion (Ogienko) № 22. Correspondence of Metropolitan Ilarion (Ogienko) / Uporyad. at. Yuriy Mytsyk (2006). Kyiv: Ed. Kyiv-Mohyla Academy House. P. 171. [In Ukrainian].

2. Archival subdivision of the Office of the Security Service of Ukraine in Kharkiv oblast (AS OSBU KhO), fund 5, archival criminal case № 037305, 59 sheets.

3. Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, fund 258, list 1, file 151, 211 sheets.

4. Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, fund 258, list 1, file 200, 97 sheets.

5. Alimov, N. (1964). In memory of the artist BV Von Poray-Koshitsa. *Russkaia mysl*. Marth 21. [In Russian].

6. Bakhtyna, S. (1998). On the problem of studying the history of the collection of church antiquities from the exhibition of the XII Archaeological Congress in Kharkov. *Third Sumtsov readings: materials of the scientific conference dedicated to the 95th anniversary of the XII Archaeological Congress, April 18, 1997 Kharkiv*. URL: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1997/article.html?n=621> [In Ukrainian].

7. Bekhtir, V. H. Catalog of postage stamps of Ukraine. (1997). Kyiv: Ukrainste derzhavne pidpriemstvo poshtovoho zviazku "Ukrposhta". 180 p. [In Ukrainian].

8. Byshtyevych, R. (2004). Social theme on postage stamps of Ukraine. Lviv: Afisha. [In Ukrainian].

9. Bokarieva, Yu. S. (2009). Social theme on postage stamps of Ukraine. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstva*, 5, 8–9. [In Ukrainian].

10. Borys Volodymyrovych Poray-Koshyts b. 1886. URL: <https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:599468> [In Ukrainian].

11. Volodymyr Hnatovych Poray-Koshyts b. January 14, 1843 d. July 26, 1892 URL: <https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:599467> [In Ukrainian].

12. Volia T. (1923). October in museums. *Literature, Science, Art. News of the All-Ukrainian Central Executive Committee, November 11, № 6*. [In Ukrainian].

13. Hurtova V. (2016). Postage stamps in 1923 as a means of charitable assistance to the starving of Ukraine (according to NMIU). *Scientific Bulletin of the National Museum of History of Ukraine, Issue. 1, Part one*, 121–125. [In Ukrainian].

14. Hontsariuk I. V., Rypela D. V. (2008). Catalog of postage stamps, envelopes and cards of Ukraine (1918–2008). [V. p.]: Divari. [In Ukrainian].

15. From the history of the All-Russian Emergency Commission (1917–1921). Collection of documents / Comp. A. K. Honcharov, Y. A. Doroshenko, M. A. Kozychyev, Y. Y. Pavlovych. (1958). Moscow: State Publishing House of Political Literature [In Russian].

16. Catalog of the exhibition of paintings. 1 / [Non-partisan association of artists]. [1913]. Sankt-Peterburh: Typ. V. S. Borozyna. [In Russian].

17. Catalog of postage stamps and whole things. Issue IV. Ukraine. Edited by FG Chuichin (1927). Moscow: Publication of the Soviet Philatelic Association [In Russian].

18. Kitka S. (2000). Philately: [from the history of the postage stamp]. *Entsyklopediia Encyclopedia of Ukrainian Studies*. Vol. 9. Lviv. P. 3504 [In Ukrainian].

19. Koshyts O. History of the Koshyts family. Memoirs of Oleksandr Koshyts. Part II, Winnipeg (Canada): Printing the New Way [In Ukrainian].

20. Kruchuk N. (20.05.2020). The Shepetivka Museum preserves two stamps of the Holodomor period. URL: <https://denzadnem.com.ua/istoriya/57267> [In Ukrainian].

21. Kramarenko M. A. (2011). Ukraine. Catalog of postage stamps 1866–2010 Donetsk. [In Ukrainian].

22. Leikynd O. L., Severiukhyn D. Ya. Poray-Koshyts, Borys Volodymyrovych von. *Art and architecture of Russian abroad*. URL: <https://artz.ru/menu/1804681482/1805351746.html> (data perehliadu: 28.12.21). [In Russian].

23. Lobko H. P. Postage stamp. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=65928 [In Ukrainian].

24. M. M. Uvarov (Nekroloh) (11.03.1942.) *New Ukraine*. № 49. [In Ukrainian].

25. Maksymchuk Yu. (1949). Ukrainian postage stamp. V. p.: Nove zhyttia. [In Ukrainian].

26. Markitan L. P. (2013). Philately: [from the history of the postage stamp]. *Encyclopedia of the History of Ukraine*, vol. 10, Kyiv, p. 297 [In Ukrainian].

27. Mnishek I. (22.01.2015). . Perekosha pond in Lyubotyn. The history of the name dates back to the tenth century. *Slobidskyi krai*. [In Ukrainian].

28. Myzghina V. V. (2018). Marenkov Olexsii Vasylovych. Encyclopedia of Modern Ukraine. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=65695 [In Ukrainian].

29. Mohylnyi V. Postage stamps of the USSR (2003). *Filateliia Ukrainy*, 4, 14–17. [In Ukrainian].

30. Mulyk Ya. P. (2015). Catalog of postage stamps of Ukraine. 1918–2014 Drohobych: Kolo. [In Ukrainian].

31. Nedaivodyn A. Y. (2005). Catalog of domestic non-postal signs. Vol. 1. Signs of voluntary fees. Part 3. Signs of fees for the protection of public health and care for the younger generation. Signs of fees to help children. [In Russian].

32. Nekroloh B. V. (21.03.1964). von Poray-Koshyts. *Russian Thought*, March 21. [In Russian].

33. Orekhova S. Ye. (2019). National memory of the Holodomor in Ukraine on the background of postage stamps. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: History. Philosophy. Politology*, 17, 25–29 [In Ukrainian].
34. Perekoshka Porai-Koshyts. Page in the social network "Lyubotyn Museum of Local Lore". URL: <https://vk.com/wall-58520281?offset=60> [In Ukrainian].
35. Pyrih L. (2012). Postage stamp – about Ukraine in the world. *Ukrainoznavstvo*, 4, 109–113. [In Ukrainian].
36. Poray-Koshyts Borys. *Encyclopedia of Ukrainian Studies*. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii169.htm> [In Ukrainian].
37. Poray-Koshyts B. (09.03.1942). T.G. Shevchenko is an artist. *New Ukraine*, March 9, 1942 № 48.
38. Poray-Koshyts Y. A. (1858) Historical story of the Lithuanian nobility. Sankt-Peterburh [In Russian].
39. Serbyn R. (1992). The famine of 1921–1923 and the Ukrainian press in Canada. Toronto–Kyiv. [In Ukrainian].
40. The list of employees of the Gubkopolis, which is kept in the and was published by O. S. Gnezdil and B. P. Zaitsev. URL: <https://otkudarodom.ua/ru/k-istorii-harkovskogo-gubernskogo-komiteta-ohrany-pamyatnikov-iskusstva-i-stariyn-o-s-gnezdilo-b-p> [In Ukrainian].
41. Formaniuk T. (2016). Shevchenko on postage stamps and cards from the collection of NMHU. *Scientific Bulletin of the National Museum of History of Ukraine*, Issue. 1. Part one, 132–137 [In Ukrainian].
42. Kharkiv Exhibition of Artists (07.02.1943). *Voice*, 6. [In Ukrainian].
43. Cherednychenko V. Philatelic face of the Holodomor memory. (2004). *Philately of Ukraine*, 1, 8–11. [In Ukrainian].
44. Cherednychenko V. (2015). About philately to all. For youth, children, heirs of philatelic collections Kyiv: Smoloskyp. [In Ukrainian].
45. Chernetskyi Ye. The family of Kosice and Shevchenko. URL: <https://kolokray.com/uk/f/rod-koshits.html> [In Ukrainian].
46. Chuchyn F. (1923). Charitable stamps of the USSR. *Soviet philatelist*, 5–6, 10–13. [In Russian].
47. Shurkhalo D. (29.02.2020). One hundred years ago: Kharkiv between whites, reds and insurgents. *Radio Liberty*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30461565.html> [In Ukrainian].
48. Iurev R. (1987). Stamps of the USSR. *Philately of the USSR*, 5, 33–34 [In Russian].
49. Kuzych Inger. (2004). Focus on philately. Ukraine's 1923 Famine relief issue. *The Ukrainian Weekly*, January 4, No. 1, Vol. LXXII. [In English].

Надійшла до редколегії 25.01.22

A. Ivanets, PhD in History, leading researcher

branch "The Holodomor Research Institute" of the National Museum of the Holodomor Genocide, Kyiv, Ukraine

COOPERATION OF ARTIST VOLODYMYR PORAY-KOSHYTS WITH THE CENTRAL ASSISTANCE OF HELPING THE HUNGRY / FIGHTING THE CONSEQUENCES OF HUNGER AT THE UKRAINIAN CENTRAL EXECUTIVE COMMITTEE IN THE CREATION OF CHARITY MARKS IN 1922–1923

The article examines the cooperation of the artist, co-organizer of the Union of Creative Intelligentsia and Museum Affairs in Kharkiv Borys Poray-Koshyts (1886–1964) with the authorities of the USSR during the mass artificial famine of 1921–1923 in creating charitable stamps to help the starving and children affected from hunger. The artist, despite his "socially alien" origins and his stay in the Cheka prison in 1920, participated in the creation of sketches for the Central Commission for Aid to the Hungry at the All-Ukrainian Central Executive Committee in 1922. The article proves that he is the author of a postage-charity stamp with a portrait of Taras Shevchenko (denomination "20 + 20 karbovantsiv"), which some researchers attributed to another artist. Like the whole series, it combines Art Nouveau style and national flavor, is an interesting example of Ukrainian artistic industrial graphics of the early twentieth century. The stamps of this series have a high artistic level in general and in comparison with other similar postage stamps issued to help the starving in the RSFSR and the Azerbadjan SSR, in particular. B. Poray-Koshyts contributed to the appearance of the series "Helping the Hungry" not only as the author of the sketch of the stamp, but also as an expert of the All-Ukrainian State Trade Office on Exports and Imports, who in 1922 participated in the selection of drawings for it. Analysis of the documents of the Central Commission for Combating the Consequences of Hunger at the All-Ukrainian Central Executive Committee suggests that B. Poray-Koshyts is also the author of a series of four charity stamps "Help the Child" with denominations of 1, 3, 5 and 10 rubles issued in Kharkiv in 1923. The artist developed their sketches in the conditions of creation of the hypercentralized state of the imperial type of the USSR that was reflected in the design of sketches. Despite compromises with the ruling communist regime in the 1920s and 1930s, B. Poraj-Koshyts emigrated from occupied Kharkiv to Germany in the 1940s.

Keywords: Poray-Koshyts, postage and charitable stamps of the USSR "Help the Hungry", the first stamps of the Ukrainian SSR, charitable stamps "Help the Child", mass artificial famine of 1921–1923, Central Commission for Combating the Consequences of Hunger at the All-Ukrainian Central Executive Committee.